

д. філос. н., доцент, завідувач кафедри філософії
Національного університету харчових технологій

Історико-філософська інтерпретація етноніму «рос»

Кітов Микола Григорович
Китов Николай Григорьевич
Kitov Nikolay Grigorovich

Историко-философская интерпретация термина “рос”

Historico-philosophical interpretation of the term of "ros"

У статті доводиться думка про нетотожність термінів «рос» та «рус». Зазначені терміни мають різне культурне походження та підкреслюють специфіку народів, які вони позначали. Аналіз термінів є суттєвим для визначення специфіки української ментальності.

Ключові слова: рос, рус, біблійний народ РОШ, грецькі літописи, російська істориографія, українська ментальність.

Однією з *актуальних проблем*, без усвідомлення якої важко збагнути шляхи формування української державності та національної самоідентичності, є *аналіз* етноніму «рос», який в літературі тлумачиться неоднозначно. Зустрічаються навіть грубі помилки. Так, Р.В. Іванченко пише: деякі «...історики переконують, що етнонім «русь» виник «у Новгородській землі», бо він «зафіксований тут багатою топонімікою, якої немає на півдні».... Автори наводять ряд назв, що збереглися на Новгородщині з коренем «рус»: Руса, Порусся, Околорусся, Русиня та ін. І твердять, що цей термін означав у мові фінів (там є слово руотсі) – «військо», «гребці», «дружина». Ці автори не знають чи, може, вдають, що не відають, що й на «півдні», на Подніпров'ї, існує не менша кількість гідронімів, власних географічних назв із коренем «рус»: річки Рось, Росава, Роставиця, населені пункти

Рава Руська, Руська Поляна, Руська Мокра та ін., а головне, й донині збереглося населення в Галичині й Закарпатті, яке ще й нині називає себе русинами» [2, с. 18]. У цих словах знаходимо три помилки. **Перша**, кореня «рус» у назвах річок Рось, Росава, Роставиця немає, а є корінь «рос». **Друга**, не всі названі поселення знаходяться на Подніпров'ї, а, скажімо, Рава Руська у Львівській області. Водночас, в ареалі річки Рось і її приток (Росави, Росавки, Роставиці, Роськи) є поселення з коренем рос (Росава, Мала Ростівка, Велика Ростівка та ін.). **Третя**, русини себе українцями не вважають! Отже, аргументи авторки некоректні.

Автор статті ставить за **мету** проаналізувати найбільш поширені у філософській та історичній літературі інтерпретації етноніму «рос».

Вперше в російській історіографії термін «рос» аналізує В.К. Тредьяковський (1703-1769). До цього його спонукає праця німецького історика Г.С. Байєра (1694-1738) «Про варягів», в якій автор використовує терміни «русь» і «росіяни» як синоніми, не вбачаючи відмінності між ними. Це підштовхнуло В.К. Тредьяковського до пошуку відмінностей між русами та росами. Він прагне з'ясувати, хто такі були етнічні роси. Слово «рос», на його думку, походить від слова «рази» (разить), отже роси були войовничі. Він намагається довести, що у візантійців вони звалися росами за кольором волосся, у Стратона – це слово походить від роксолан, за Прокопієм – від «рассеиваться». Але вивчаючи «Лаврентіївський літопис» він виявляє такі слова: «...*ти суть людье новгородьци от рода варяжьска, прежде бо беша словени*». Це наводить його на думку, що руси були варягами. Тому у гострій суперечці між Г.Ф. Міллером і М.В. Ломоносовим з питання походження руських він спершу підтримує першого, заперечуючи лише форму, в якій німецький історик висловлює свої погляди, «...*адже гола истина лише ненависть породжує*» [цит. за: 4, с. 403]. Згодом

переходить на бік М.В. Ломоносова, обгрунтовуючи думку, що до німців у Пруссії мешкали слов'яни. І хоч саме він чітко сформулював причину суперечки між науковцями, аргументація була слабкою. А відтак – його *«...дослідження не могли залишити помітного сліду в руській історіографії»* [там само, с. 406], – зауважує В.Й. Ключевський.

У зарубіжній історіографії до В.К. Тредьяковського тлумаченням терміну «рос» займався польський історик XVI ст. М. Стрийковський, який вважав росів автохтонним слов'янським племенем. У XIX ст. цю думку підхоплює російський історик Д.І. Іловайський, який виводить росів від роксолан (рос-алан), котрих античні історики (Страбон та ін.) «поселяють» в ареалі сучасних Київських земель ще до нашої ери. Його точка зору була бунтарською, адже він скептично ставився до літописів, називав їх байками, а не історичними свідченнями. Безкомпромісністю у боротьбі з норманською теорією походження руських він зажив слави бунтівника, що призвело до забуття його праць. Про них говорили, але глибоко не розробляли. Проте саме його праці підштовхують пошук у напрямку розрізнення термінів «рос» і «рус», адже при їх ототожненні виникає безліч суперечностей принципового характеру, на які сам Д.І. Іловайський уваги не звертає. Так, вказуючи на необхідність пояснення слова «руотсі», яке шведською мовою звучить «руси», він пише: *«Це слово ніяким чином не вказує на тотожність Шведів з нашою Руссю. Філологічно ніким не доказано, що слова Руотсі і Рось були тотожними, а не співзвучними»* [3, с. 46-47]. Дійсно, ніким не доказана тотожність слів «Руотсі» і «Рос», але доказана тотожність слів «руотсі» і «руси». Отже, автор вибудовує концепцію на хибних засадах шляхом порушення закону тотожності. Зробивши підміну понять він безпідставно підкреслює, що зусилля археологів мають бути спрямовані не за море, а в Південну Росію, тобто Україну, що дозволить розробити

справжню стародавню історію походження русів. Таким софістичним шляхом українська історія стає руською історією. Деякі українські історики, філософи допомагають руським у цій справі, також ототожнюючи два різні народи – русів і росів [1; 2; 5; 7; 10].

Для витлумачення етноніму «рос» звернемося до візантійських джерел. У Візантійських хроніках при позначенні наддніпрянської народності, котра мала справу з греками задовго до запрошення Рюрика, завжди використовується термін «рос». Це визнають навіть руські історіографи. *«Відомо, що візантійські автори ніколи не вживали назви “рус”, а завжди писали “рос” (οί Ρός). У руських літописах, навпаки, немає назви “рос”. Навіть у тому випадку, коли літописець запозичує безпосередньо із грецької хроніки звістку про напад народу Ρός («рос». – М. К.), на Константинополь, при імператорі Михайлові, термін Ρός перекладається “Русь”»* [26, 503], – пише М.Я. Сюзюмов. Дійсно, в «Лаврентіївському літопису» читаємо: *«...яко при сем цари приходиша Русь на Црыград, яко же пишеться в летописаньи греческом»* [там само]. Якщо в грецькій хроніці використовується слово «рос», то руські літописці перекладають його словом «русь». Подібним чином грецьке «Ρός» перекладається словом «Роусь» в слов'янському перекладі хроніки Георгія Амартола. Незбіг термінів «рос» і «рус» у хроніках та в літописах є історичним фактом, який потребує пояснення.

Цікаве потрактування цього факту дає М.Я. Сюзюмов. Він пише: *«Можна стверджувати з повною переконаністю, що давні руські ніколи себе “росами” не називали: в давніх пам'ятках руської мови подібного слова нема. Мало того, можна вважати, що навіть самі візантійські греки в розмовній мові навряд чи називали руських “росами”(οί Ρός) »* [там само]. З першим твердженням можна

погодитися. А як бути з тим, що греки і в розмовній мові не називали руських «росами»? Чи є для такої версії достатньо підстав?

У своїх роздумах М.Я. Сюзюмов спирається на версію походження слова «русь», яку дає єпископ Кремонський Ліутпранд в праці «Antapodosis». На думку єпископа візантійці дали назву руським за відтінок кольору їх шкіри. Назва русів походить від грецького слова «Ρούσιος», тобто «червоний». Цим словом нібито візантійці стали звати руських, зустрівшись з народом, котрий називає себе «русь» і здивувались співзвучністю цього слова з грецьким словом ρούσιος (червоний). Тому і стали пояснювати цю назву відтінком шкіри. На основі цього зауваження Ліутпранда М.Я. Сюзюмов і робить висновок, що в народній вимові візантійців вживалося не Ρός, а ρούσιος, тобто руських називали «червоними». З цим посилом також можна повністю погодитися. Але воно засвідчує лише те, що людей, які самі себе називали «русами», візантійці у розмовній мові називали «червоними» за відтінок їх шкіри. Але це жодним чином не пояснює наявність у візантійських джерелах слова «рос». Розуміє це і М.Я. Сюзюмов, а тому ставить питання про появу у візантійській писемності терміну «рос». Він підкреслює, що згадка про руський народ з'явилася у візантійських авторів не раніше IX ст. Це вірно, адже варяго-руси дійсно стають відомі у Візантії лише у IX ст. Але чому ж тоді у грецьких хроніках задовго до IX ст. зустрічається етнонім «рос»? Автор пояснює це поширенням у Візантії церковно-схоластичної літератури: *«Справа в тому, що назва Ρός зустрічається в грецькому перекладі Біблії, в пророків. Ім'я народу пов'язувалося з пророкуваннями про кінець світу і тому дуже часто вживалося в церковній літературі. Візантійці дуже цікавилися есхатологічними питаннями. Книги пророків і «Апокаліпсис» були дуже популярні, мали багатьох коментаторів, часто*

використовувалися в проповідях» [там само]. Зацікавленість візантійців пророкуваннями про кінець світу і породжує потребу відшукати місце перебування народу «Рос», з ім'ям якого пов'язується кінець світу. Більшість церковних коментаторів Біблії вважають, що народ «Рос» живе на півночі. «Спустошливі набіги руських на початку IX ст. навели жах на візантійців. До того ж співзвучність назви “русь” з біблійним “рос”, ясна річ, не могло залишатися непоміченим. Невільно могла зародитися думка, що зійшовши на історичну арену, руський народ – це і є біблійний народець Ρός, страхітливий своїм іменем, пов'язаним з есхатологічними пророкуваннями. Зрозуміло, чому в житії Георгія Амастрідського пишеться про руських: τοῦτο δὴ τὸ φθороποιόν καὶ πράγμα καὶ ὄνομα, тобто нападаючі руські – народ, котрий несе загибель і за своїми справами і навіть за **одним іменем!** Зрозуміло, для візантійців, добре знайомих з пророкуваннями і «Апокаліпсисом», одне ім'я Ρός було зловіщим, φθորποιόν, тобто таким, що несе загибель. Зрозуміло, чому в житії стверджується, що це – загальновідомо (ὡς πάντες ἴσασι): адже в той час пророкування всі знали добре» [там само], – пише М.Я. Сюзюмов. Через біблійне тлумачення слова «Рос» дослідник витлумачує і суперечності, які зустрічаються в посланні патріарха Фотія про напад руських на Константинополь. «З одного боку, він називає руських народом, котрий всім відомий, з другого боку – про цих же ρός в своїй другій бесіді Фотій говорить як про народ зовсім невідомий: ἔθνος ἀφανές, ἀγνώστον, тобто таємничий, невідомий, ἔθνος ἀσημον (неясний), μηδέ μέχρι τῆς καθ' ἡμῶν ἐπελ ὑσεως γινωσόμενον (до походу на нас незрозумілий, нерозпізнаний). Як можна сполучити τὸ θρῆνλλούμενον (те, про що всі ляпають, загальнозрозуміле, пресловуте) з ἀγνώστον (невідоме), ἀφανες (темне)? Якщо мати на увазі конкретну народність, руських, котрі напали на Константинополь, – отримуємо

суперечність, дійсно нерозв'язну» [там само], – пише він. Щоб зняти ці суперечності В.Г. Васильєвський перекладає ἄγνωστον словом «незнатний», що є, на думку М.Я. Сюзюмова, явною натяжкою, адже в іншому місці Фотій замість ἄγνωστον використовує μηδέ.. γινωσκόμενον, що дослівно означає «до походу на нас незрозумілий, нерозпізнаний». Тобто, в обох випадках йдеться про те, що народ, який напав на греків, незрозумілий їм. Історик звертає увагу на те, що Фотій увесь час приводить біблійні цитати пророкувань із «Іезекілії», «Іеремії», «Апокаліпсису» тощо, а ці есхатологічні пророкування мають сенс лише тоді, «...якщо під словом Ρώς розуміється одночасно і біблійний народ Іезекілія і руський народ» [там само]. Базуючись на цих логічних міркуваннях, він робить висновок: «Звідси зрозуміло, що якщо руський народ до початку IX ст. і був невідомий візантійській спільноті, то про біблійний Ρώς дійсно можна говорити як про πολλάκις θρηνλούμενον (добре всім відомий. – М. К.). Співзвучність “Русь” і Ρώς давало підставу говорити про такий, що недавно з'явився на історичній арені, руський народ як про таємничий, невідомий, і в той же час всім добре знайомий біблійний народ Ρώς » [там само]. Візантійці, на його думку, ототожнювали руських з біблійним народом Ρώς навіть у X ст. Саме цим він пояснює, чому греки загибель Візантії пов'язують з руськими. «Якщо руських в простій мові називали ρούσιοι (червоними. – М. К.), то княжими назвами руських стали слова: οἱ ρώς, σκύθαι, τавροскифи, гіперборейські скіфи» [там само], – пише він. Зміни у використанні термінів відбулися після запровадження християнства. «Само собою зрозуміло, що після прийняття християнства зіставлення руського народу з біблійним Ρώς стало зовсім неприйнятним і було відкинуте. Проте біблійна транскрипція Ρώς міцно завоювала місце в церковних і офіційних документах Візантійської імперії. Як похідне від Ρώς

візантійські автори і чиновники імператорських канцелярій винайшли назву країни – Рóсія: починаючи з IX ст. ця назва остаточно утвердилася в грецькій мові. Через церковну грецьку писемність і офіційні акти Візантійської імперії Рóсія стала переходити і в руську мову. Іван Грозний писав слово Російський і Росія у повній відповідності з грецьким правописом через одно “с”. V-XVII ст. за аналогією зі словом “русский” і “Россия” стали писати через два “с”» [там само], – зауважує М.Я. Сюзюмов. Таким чином, «...поряд з власними назвами “русський”, “Русь”, в нашу мову проникла і утвердилася в IX ст. під впливом біблійної транскрипції форма Росия, пізніше Россия, российский» [там само], – стверджує він.

Проте версія М.Я. Сюзюмова має суттєві недоліки.

По-перше, він не аналізує біблійні тексти, зокрема не уточнює, кого в дійсності мав на увазі Іезекілія, приводячи назву РОШ. *«Ми зовсім не торкаємося питання про те, кого в дійсності мав на увазі Іезекілія, приводячи назву Рос (в дійсності не “Рос”, а “Рош”, що в даному місці в давньоєврейському тексті швидше всього – номінальне ім'я = “глава”). Для візантійського богочестивого читача тексти Іезекілії мали не історичне, а есхатологічне значення»* [там само], – зауважує він. Але яке б значення не мали для читача тексти Іезекілії, вони перекладалися буквально і однозначно. Подвійне тлумачення їх не допускалося. Навіть ця єдина засторога робить всю аргументацію дослідника відверто сфальшованою, адже закономірно виникає питання: для чого вся аргументація, якщо ніякого народу «РОС» просто не існувало, а якщо й існував, то ймення його «РОШ»?

По-друге, історик зауважує, що візантійці ніколи не вживали термін «рус», а завжди писали «рос». Але якщо біблійного народу «Рос» не існувало, значить словом «Рос» вони називали інший народ, який до

біблійного «Ρώς» ніякого відношення не мав. Така думка логічно впливає із розмірковувань самого М.Я. Сюзюмова, але автор залишає її осторонь, адже вона не вписується в його ідеологічне кліше.

По-третьє, суперечності, які є в розмірковуваннях патріарха Фотія про добре відомий і водночас невідомий руський народ, можна витлумачити зовсім інакше, аніж це робить автор. Народ «РОС», який споконвіків проживав на наддніпрянських землях, був добре відомий візантійцям, адже вони постійно вели між собою торгівлю. А руські, прийшовши з мечем на землі греків із земель росів, творять насильство і називають себе русами – дуже співзвучним з етнонімом «рос». Літописець так описує похід Олега до Цесарограда: *«І попустошив він довкола города, і вчинив убивство багатьох греків. І палат багато вони розбили, і церкви попалили. А котрих же брали як полоняників, [то] одних вони посікали, а других мучили, інших же розстрілювали, а [ще] інших у море кидали. І багато іншого зла творили руси грекам, як ото [звичайно] вороги творять»* [14, с. 17]. Тому для греків цей народ добре відомий і водночас невідомий. Перед ними виникає питання: хто ви насправді? Якщо взяти до уваги, що творили руські у Візантії, то стає зрозумілим, чому свій кінець візантійці пов'язують саме з руськими

По-четверте, навряд чи пов'язували греки зі словом «РОШ» («РОС») кінець світу. Зокрема в Іезекілії про кінець світу не йдеться, а посилань на інші церковні тексти М.Я. Сюзюмов не дає.

По-п'яте, слово «рус» у перекладі з фінської означає «веслярі», «ті що пересуваються по воді». К.М. Тищенко переконливо доводить, що слово «рус» – фінського походження і перекладається як «веслярі». *«Навіть опоненти норманістів змушені визнати, що «Русь» – слово походження північного, скандинавського, означає «веслярі» (див. про це ще у О. Партицького»* [27], – стверджує він. Ось цих веслярів, котрі є

русами, візантійці і називають червоними. Тобто, можна повністю погодитися з М.Я. Сюзюмовим про те, що руських (червоношкірих) греки «росами» також ніколи не називали, навіть у розмовній мові. Не називали тому, що «росами» вони називали інший народ, який впродовж тисячоліть жив на наддніпрянських землях, тобто – праукраїнців, в той час як руські за етнічним походженням – нормани.

Література:

1. *Грушевський М.С.* Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С. Со-ань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991 – (Пам’ятки іст. думки України).
2. *Іванченко Р.П.* Історія без міфів: Бесіди з історії укр. державності: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: МАУП, 2006. – 624 с. – Бібліогр.: с. 601–617.
3. *Иловайский Д.И.* Начало Руси («Разыскания о начале Руси. Вместо введения в русскую историю») / Д.И. Иловайский. – М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 629 с., [11]. (Историческая библиотека).
4. *Ключевський В.О.* Лекції по руской историографии // Ключевський В.О. Сочинения в восьми томах. – М.: Изд-во социально-экономической литературы. 1959. – Т. 8.
5. *Крисаченко В.С.* Україна на сторінках та витяги з першоджерел, що завідчують процес поширення християнства на теренах України від апостола Андрія до князя Володимира. – К.: Вид-во “Наукова думка”, 2000.
6. Літопис руський / Пер. з давньорус. С.Є. Махновця; Відп. ред. О.В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989.
7. *Силенко Лев.* Мага Віра (Рідна Українська Національна Віра). Святе письмо: Велике світло волі: Співвідношення віри, науки, філософії, історії. – К.: АТ «Обереги», 1998.
8. *Сюзюмов М.Я.* К вопросу о происхождении слова Рѡс, Рѡсїа, Россия

// Россия перед вторым пришествием (Материалы к очерку Русской эсхатологии). Издание второе, исправленное и дополненное. Составитель Сергей Фомин // (Перепечатано: «Вестник древней истории», 1940. № 2.

9. *Тищенко М.К.* Науковий патріотизм, або чому наука складніша від міфотворчості? // Україна молода, 16 лютого 2002 р.

10. *Толочко П.П.* Древняя Русь: Очерки социально-политической истории. – К., 1987.

АННОТАЦИЯ

Историко-философская интерпретация термина “рос”

В статье доказывается мысль о нетождественности терминов «рос» и «рус». Указанные термины имеют различное культурное происхождение и подчеркивают специфику народов, которых они обозначали. Анализ терминов является существенным для определения специфики украинской ментальности.

Ключевые слова: рос, рус, библейский народ РОШ, греческие летописи, русская историография, украинская ментальность.

SUMMARY

Historico-philosophical interpretation of the term of "ros"

In article the thought on not identity of terms of «ros» and «rus» is proved. The specified terms have a various cultural origin and emphasize specifics of the people which they designated. The analysis of terms is essential to determination of specifics of the Ukrainian mentality.

Key words: ros, rus, the Bible people of Rosh, the Greek chronicles, Russian historiography, the Ukrainian mentality.

Опублікована: *Кітов М.Г.* Історико-філософська інтерпретація етноніму «рос» / М.Г. Кітов. – «**Наукова парадигма**»: [журнал наукових праць] / голов. ред. В.П. Бех; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова; творче

об'єднання «Нова парадигма». – Вип. 114. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – 216 с. – С. 72–80.